

**สาขาวิชาการศึกษาผู้ใหญ่  
และการศึกษานอกระบบ**

# การศึกษาอกระบบ

คำว่า การศึกษาอกระบบ การศึกษาออกโรงเรียน และการศึกษาอกระบบโรงเรียน แปลมาจากภาษาอังกฤษคำเดียวกันว่า Nonformal Education

Nonformal Education ถือเป็นคำศัพท์ใหม่ เริ่มนำมาใช้ในวงการศึกษาระหว่างชาติในปี ค.ศ. 1972 ซึ่งก่อนหน้านั้นเราจะคุ้นเคยกับการแบ่งกิจกรรมการศึกษาออกเป็น 2 ระบบ คือ

1. การศึกษาที่เป็นทางการ (Formal Education) ได้แก่การศึกษาที่จัดขึ้นในระบบโรงเรียน ตั้งแต่ระดับประถมศึกษา ต่อเนื่องไปจนถึงระดับอุดมศึกษา

2. การศึกษาที่ไม่เป็นทางการ (Informal Education) เป็นการเรียนรู้หรือการศึกษาที่บุคคลได้รับจากนอกโรงเรียน เช่น เรียนรู้จากครอบครัว จากการประกอบอาชีพ จากการดำรงชีวิตประจำวัน เป็นวิธีการศึกษาหาความรู้ที่มีมาแต่เดิมคู่สังคมนมนุษย์

ต่อจากนั้นมามีกิจกรรมการศึกษาที่เรียกว่า การศึกษาผู้ใหญ่ (Adult Education) เกิดขึ้นในสังคมตะวันตก ซึ่งประเทศไทยรับมาใช้ในปี พ.ศ. 2475 ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองประเทศ ในช่วงแรกได้เน้นการสอนให้ผู้ใหญ่รู้หนังสือ ต่อมาได้ขยายมาให้บริการด้านอาชีพ และให้ความรู้และทักษะที่จำเป็นต่อการเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย หน่วยงานที่รับผิดชอบได้แก่ กองการศึกษาผู้ใหญ่ (Adult Education Division) สังกัดกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2522 กองการศึกษาผู้ใหญ่ได้ปรับขยายขึ้นเป็น กรมการศึกษาออกโรงเรียน (Department of Nonformal Education) คำว่า การศึกษาอกระบบ หรือ การศึกษาออกโรงเรียนจึงนำมาใช้แทนคำว่า การศึกษาผู้ใหญ่ เพื่อขยายบริการให้ครอบคลุมประชากรกลุ่มต่างๆ มากขึ้น โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียน

อย่างไรก็ตาม ในประเทศอุตสาหกรรม ได้แก่ในทวีปอเมริกาเหนือ ยุโรป ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ และในประเทศญี่ปุ่น ยังคงใช้คำว่า การศึกษาผู้ใหญ่เหมือนเดิม ส่วนในประเทศกำลังพัฒนาและประเทศยากจนบางประเทศ ใช้คำว่า การศึกษาอกระบบ หรือ การศึกษาออกโรงเรียน เพื่อขยายขอบข่ายการให้บริการให้กว้างขวางขึ้น

## พัฒนาการของแนวความคิด

แนวคิดเรื่องการศึกษาอกระบบ เริ่มขึ้นในช่วง ค.ศ. 1950 - 1965 (พ.ศ. 2493 - 2508) เป็นช่วงที่ทั่วโลกกำลังตื่นตัวต่อการเร่งรัดพัฒนาประเทศตามแนวของประชาคมโลก ในประเทศกำลังพัฒนาได้เร่งรัดขยายการศึกษาเป็นการใหญ่ ขยายการลงทุนทางการศึกษาให้สูงขึ้น ความต้องการทางการศึกษาของประชาชนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จำนวนผู้เรียนในระบบโรงเรียนเพิ่มขึ้นกว่า 3 เท่าตัว

แม้ประเทศทั้งหลายจะเร่งรัดขยายการศึกษา แต่ก็มีประสบปัญหามากมาย ผู้ไม่รู้หนังสือยังมีอยู่มาก การประณตศึกษาจัดได้ไม่ทั่วถึง ในขณะที่เดียวกันการมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาก็เอื้อประโยชน์แก่ผู้มีฐานะดีและได้เปรียบอยู่แล้ว มากกว่าที่จะขยายโอกาสไปสู่ประชาชนส่วนใหญ่อย่างแท้จริง ระบบโรงเรียนจึงถูกวิจารณ์ว่าเป็นแหล่งอภิสิทธิ์ที่สร้างความไม่เป็นธรรมและก่อให้เกิดช่องว่างในสังคมมากขึ้นที่สำคัญการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนต้องลงทุนสูง ยากที่ประเทศยากจนจะจัดการให้ดีและทั่วถึงได้

ในช่วงดังกล่าวมีการวิพากษ์วิจารณ์การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนกันอย่างรุนแรงและกว้างขวาง จากนักคิดนักเขียนต่างๆ ที่สำคัญ เช่น ไอวาน อิลลิช (Ivan Illich) เขียนหนังสือชื่อ สังคมไร้โรงเรียน (Deschooling Society) เปาโล แฟร์รี (Paulo Freire) เขียน คัมภีร์ของผู้ถูกกดขี่ (Pedagogy of the Oppressed) พอล กู๊ดแมน เขียน การศึกษาที่บังคับให้ทำสิ่งผิดพลาด (Compulsory Miseducation) และ ชุมชนแห่งปัญญาชน (The Community of Scholars) รวมทั้งหนังสือ บทความอื่นๆ ตลอดจนการประชุมสัมมนาทางการศึกษาอีกมาก ดังที่วิพากษ์วิจารณ์การศึกษาในระบบโรงเรียน พร้อมทั้งเสนอแนวทางในการปฏิรูปการศึกษา เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการในการพัฒนาประเทศ และให้มีความเป็นประชาธิปไตยยิ่งขึ้น รวมทั้งแสวงหาแนวทางอื่นในการให้การศึกษาแก่ประชาชนได้เรียนรู้และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ตลอดชีวิต

ในรายงานการวิจัยขององค์การยูเนสโก ชื่อ Learning to Be : The World of Education for

Today and Tomorrow ซึ่งได้รับการแปลเป็นภาษาไทยชื่อ การศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม ได้เสนอแนะแนวทางปฏิรูปการศึกษา และเรียกร้องให้รัฐบาลในประเทศสมาชิกสนใจจัดบริการการศึกษานอกระบบโรงเรียนอย่างจริงจังขึ้น โดยยึดถือแนวปรัชญาการศึกษาตลอดชีวิต (Lifelong Education)

สืบเนื่องจากแนวคิดดังกล่าว สภาพพัฒนาการศึกษาระหว่างชาติ (ICED-International Council for Educational Development) ได้เสนอแนวความคิดโดยจำแนกการศึกษาออกเป็น 3 ระบบ เพื่อให้มีการปฏิบัติที่ชัดเจน ดังนี้

1. การศึกษาในระบบโรงเรียน (Formal Education)
2. การศึกษาที่ไม่เป็นทางการ (Informal Education)
3. การศึกษานอกระบบ (Nonformal Education)

การศึกษาทั้ง 3 ระบบนี้ต้องมีความเชื่อมโยงและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพื่อขยายโอกาสให้ประชาชนทุกหมู่เหล่าได้เรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต แนวคิดดังกล่าวได้เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางทั่วโลก

### นิยามและคำอธิบาย

การให้นิยามของคำว่า การศึกษานอกระบบ จะต้องพิจารณาทั้ง 3 คำข้างต้นประกอบกัน เพราะมีความเกี่ยวเนื่องกันเป็น “ชุด” นิยามที่เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางอยู่ในเอกสารงานวิจัยของ ICED ชื่อ เส้นทางใหม่ของการศึกษาสำหรับเด็กและเยาวชนในชนบท (New Paths to Learning for Rural Children and

Youth) เขียนโดยฟิลลิป คูมส์ (Philip Coombs) และคณะ ได้ให้นิยามของการศึกษาทั้ง 3 ระบบ ดังนี้

1. การศึกษาในระบบโรงเรียน ได้แก่ ระบบการศึกษา ซึ่งมีโครงสร้างเป็นลำดับขั้น มีระบบการแข่งขันเรียนตามจำนวนปีที่ศึกษา เริ่มตั้งแต่ชั้นประถมไปจนถึงการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย รวมถึงการศึกษาทางวิชาการโดยทั่วไป การศึกษาด้านเทคนิคและวิชาชีพในสถาบันการศึกษาตามหลักสูตรปกติ และใช้เวลาเรียนเต็มวัน (Full - time)

2. การศึกษาที่ไม่เป็นทางการ เป็นกระบวนการศึกษาตลอดชีวิตอย่างแท้จริง ซึ่งบุคคลได้เสริมสร้างเจตคติ ค่านิยม ทักษะ และความรู้ต่างๆ จากประสบการณ์การดำรงชีวิตประจำวัน จากแหล่งต่างๆ ในสภาพแวดล้อม เช่น เรียนรู้จากครอบครัว เพื่อนบ้าน จากการทำงาน การเล่น จากตลาด ร้านค้า ห้องสมุด ตลอดจนการเรียนรู้จากสื่อมวลชน หรือแม้แต่การค้นพบสิ่งต่างๆ โดยบังเอิญ หรือเรียนรู้โดยไม่ตั้งใจ

3. การศึกษานอกระบบ เป็นกิจกรรมทางการศึกษาที่จัดขึ้นนอกเหนือจากกิจกรรมการเรียนการสอนในระบบโรงเรียนตามปกติทั่วไป ซึ่งอาจจะจัดเป็นกิจกรรมอิสระหรือจัดในลักษณะร่วมกับกิจกรรมอื่นๆ ก็ได้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสนองความต้องการด้านการเรียนรู้ของผู้ที่ประสงค์จะเรียน

### การศึกษานอกระบบในฐานะเป็นศาสตร์

การศึกษานอกระบบ เป็นศาสตร์แขนงหนึ่งในสาขาศึกษาศาสตร์ มีการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับปริญญาตรีถึงปริญญาเอก โครงสร้าง

วิชาจะแบ่งเป็นเนื้อหาหลัก 3 กลุ่ม ที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน คือ การเรียนรู้ การพัฒนา และการวิจัย

1. การเรียนรู้ ได้แก่ ศิลปะและเทคนิคที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ที่ดี ก่อให้เกิดการพัฒนาและความเจริญงอกงามของบุคคล

2. การพัฒนา ได้แก่ ความพยายามสร้างความเจริญให้แก่ชุมชนและสังคมโดยรวม

3. การวิจัย ได้แก่ การทดลอง คิดค้น และหาวิธีการใหม่ๆ เพื่อให้การเรียนรู้และการพัฒนาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

โครงสร้างหรือรากฐานทั้ง 3 ประการนี้เป็นเสมือนจุดยืนของการศึกษานอกระบบที่จะต้องพยายามให้มีความประสมกลมกลืนไปด้วยกัน

สำหรับลักษณะและธรรมชาติของการศึกษานอกระบบตามอุดมการณ์ มีดังนี้

1. มีความเป็นปกติธรรมดา การศึกษานอกระบบพยายามทำสิ่งยากให้ง่าย ทำการศึกษาให้มีความสอดคล้องกับสภาพการดำรงชีวิตจริง จนกว่าการศึกษาเป็นเรื่องปกติธรรมดาในชีวิตประจำวัน พยายามลดระเบียบ กฎเกณฑ์ และเงื่อนไขที่ไม่จำเป็นออกเพื่อให้สามารถนำไปปฏิบัติได้ในชีวิตจริงมากกว่าก็จะทำให้เป็นวิชาการ

2. มีความยืดหยุ่น การศึกษานอกระบบควรมีความยืดหยุ่น คล่องตัว สามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับสภาพ ปัญหา และความต้องการของแต่ละสังคมได้

3. สอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่น หลักสูตรและการเรียนการสอนต้องมีความสัมพันธ์กับสภาพ ปัญหา และความต้องการของท้องถิ่น มุ่งแก้ปัญหาของท้องถิ่น และพยายามพัฒนาศักยภาพของท้องถิ่น

4. เป็นประยุกต์วิทยา เป็นการประยุกต์วิชาการ หรือทฤษฎี ไปสู่การปฏิบัติในชีวิตจริงมากกว่าที่จะเป็นการศึกษากลุ่มเล็กในเชิงวิชาการ

5. มีลักษณะแห่งสหวิทยาการ การศึกษานอกระบบมุ่งนำความรู้จากสาขาวิชาต่างๆ มาประสมกลมกลืนกัน เพื่อสามารถพิจารณาปัญหาจากมุมมองที่หลากหลาย ก่อให้เกิดการตัดสินใจในการแก้ปัญหาที่มีประสิทธิภาพ ส่งผลให้เกิดการพัฒนาที่ดีทั้งส่วนบุคคลและสังคมโดยรวม

### การศึกษานอกระบบในเชิงปฏิบัติ

ในเชิงปฏิบัติ ได้แก่ ความพยายามในการจัดบริการให้แก่ประชาชนกลุ่มต่างๆ ซึ่งมีองค์กรและหน่วยงานจัดบริการทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ในภาครัฐ เช่น กรมการศึกษานอกโรงเรียน กรมการพัฒนาชุมชน สถาบันพัฒนาฝีมือแรงงาน กรมส่งเสริมการเกษตร หน่วยงานอื่นๆ และสถาบันการศึกษาในระดับต่างๆ สำหรับในภาคเอกชน ได้มีองค์กรนานาชาติที่ให้บริการการศึกษานอกระบบแก่ประชาชนในลักษณะของการฝึกอบรมทั้งด้านวิชาการและวิชาชีพในรูปแบบต่างๆ ซึ่งมีอยู่ทั่วไป

ในเชิงปฏิบัติมีแง่มุมที่จะต้องพิจารณามากมาย ในที่นี้จะนำเสนอ 2 ประเด็น คือ เรื่องประชากรผู้รับบริการ และประเภทของกิจกรรมที่จัดขึ้น ดังนี้

1. ประชากรผู้รับบริการการศึกษานอกระบบ อาจแบ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายใหญ่ๆ ได้ดังนี้

1) เด็กก่อนวัยเรียน เป็นการจัดบริการเพื่อเตรียมความพร้อมและแก้ไขความบกพร่องต่างๆ ก่อนที่เด็กจะเข้าเรียนในชั้นประถมศึกษา

2) เยาวชนและผู้อยู่ในวัยเรียนแต่ไม่มีโอกาสเข้าเรียนในโรงเรียน อาจให้การศึกษา ด้านการอ่าน - เขียน ความรู้สายสามัญ และการฝึกทักษะด้านอาชีพ

3) เยาวชนหรือผู้ใหญ่ที่ออกจากโรงเรียนกลางคัน หรือเรียนจบเพียงระดับต้นๆ ได้แก่ บริการการศึกษาเพื่อยกระดับการรู้หนังสือ การเรียนเพื่อเพิ่มวุฒิ และการฝึกทักษะอาชีพในรูปแบบต่างๆ

4) เด็กและเยาวชนที่กำลังเรียนอยู่ในโรงเรียน อาจเรียนการศึกษานอกระบบในลักษณะของการเรียนเสริมจากที่เรียนในโรงเรียน เช่น กิจกรรมเยาวชน กีฬาและนันทนาการ ค่ายศิลปะ ค่ายวิทยาศาสตร์ กิจกรรมดนตรี และการฝึกทักษะอาชีพ

5) ผู้ใหญ่ที่ไม่มีโอกาสเข้าเรียนในระบบโรงเรียน ได้แก่ กิจกรรมการสอนผู้ใหญ่ให้รู้หนังสือ การจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในรูปแบบต่างๆ การฝึกทักษะอาชีพ

6) ผู้ที่จบการศึกษาในระดับต่างๆ ทุกระดับ จัดการศึกษาในลักษณะการศึกษาต่อเนื่อง คือเรียนเพิ่มเติมทั้งด้านวิชาชีพ และด้านความรู้ทั่วไป ตามที่แต่ละคนต้องการ

7) กลุ่มเป้าหมายเฉพาะ เช่น ชนกลุ่มน้อย ประชาชนในชนบทห่างไกล กลุ่มผู้ต้องขัง ทหารเกณฑ์ ตลอดจนพระภิกษุสามเณร เป็นต้น

8) ผู้สูงอายุ แนวโน้มในสังคมปัจจุบันแสดงให้เห็นว่าประชากรผู้สูงอายุมีจำนวนมากขึ้น บริการการศึกษานอกระบบสำหรับผู้สูงอายุจึงมีหลายรูปแบบ เช่น กลุ่มนันทนาการ การบรรยายและฝึกอบรมเกี่ยวกับการรักษาสุขภาพ เป็นต้น

จะเห็นว่าเมื่อพูดถึงการศึกษานอกระบบ โดยส่วนรวมแล้ว จะมีขอบข่ายการจัดบริการ ครอบคลุมประชาชนทุกเพศ วัย และทุกระดับ การศึกษา หน่วยงานที่จัดบริการก็มีแตกต่างกัน มากมาย

2. ประเภทของการศึกษานอกระบบ แบ่งได้หลายประเภท ขึ้นอยู่กับว่าจะใช้อะไรเป็น เกณฑ์ในการแบ่ง ตัวอย่างต่อไปนี้แสดงให้เห็น ขอบข่ายของบริการการศึกษานอกระบบ ได้แก่

1) ประเภทเพิ่มพูนความรู้สาย สามัญ เป็นการยกระดับความรู้ให้เทียบเท่ากับการศึกษาในระบบโรงเรียน เช่น การศึกษาผู้ใหญ่ แบบเบ็ดเสร็จ การศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญระดับ ต่างๆ การศึกษาระดับปริญญาในภาคค่ำหรือภาค พิเศษ การศึกษาในรูปของมหาวิทยาลัยเปิด

2) ประเภทให้ความรู้และทักษะด้าน อาชีพ จัดขึ้นในหลายหน่วยงาน เช่น โรงเรียน ฝึกอาชีพเคลื่อนที่ ศูนย์ฝึกอาชีพ โรงเรียนสอน อาชีพของเอกชน การจัดกลุ่มสนใจ การฝึก อาชีพในภาคฤดูร้อน การฝึกอาชีพสำหรับทหาร เกณฑ์ การฝึกอาชีพสำหรับผู้ต้องขัง เป็นต้น

3) ประเภทให้บริการข่าวสารข้อมูล และเพิ่มพูนความรู้ จัดในรูปแบบต่างๆ เช่น การจัดบริการห้องสมุดประชาชน ที่อ่านหนังสือ ประจำหมู่บ้าน หอกระจายข่าว พิพิธภัณฑ์สถาน พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์ การจัดนิทรรศการ บริการความรู้ผ่านสื่อมวลชน เป็นต้น

4) ประเภทที่มุ่งให้มีการจัดและ ปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้เกื้อหนุนการศึกษา เช่น การให้ความรู้แก่ประชาชนในการอนุรักษ์ ธรรมชาติ การรักษาความสะอาดสภาพแวดล้อม การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม เป็นต้น

5) การฝึกอบรมเพื่อพัฒนาวิชาชีพ ชั้นสูง เช่น การจัดการศึกษาในรูปของวิทยาลัย การปกครอง วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร โรงเรียนนายอำเภอ การฝึกอบรมสำหรับนักกฎหมาย สำหรับอาจารย์มหาวิทยาลัย สำหรับผู้บริหาร ระดับต่างๆ เป็นต้น

6) การให้การศึกษาและฝึกอบรม เพื่อพัฒนาองค์กรประชาชน เช่น การฝึกอบรม ในรูปของกลุ่มเยาวชน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาชีพ กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มออมทรัพย์ คณะกรรมการหมู่บ้าน การฝึกอบรมลูกเสือชาวบ้าน การจัดตั้ง กลุ่มการเมืองและกลุ่มพัฒนาในรูปแบบต่างๆ

ทั้ง 6 ประการนี้เป็นเพียงตัวอย่าง ไม่มีกฎ เกณฑ์ตายตัวว่าแบ่งเป็นกี่ประเภท สำหรับงานใน ขอบข่ายของกรมการศึกษานอกโรงเรียน แบ่งเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ บริการด้านความรู้สายสามัญ บริการด้านทักษะวิชาชีพ และบริการด้านข่าวสาร ข้อมูล

### สภาพปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต

1. การศึกษานอกระบบเป็นสิ่งที่จำเป็น ในสังคมปัจจุบัน เพราะในสังคมมีการแข่งขัน กันมากขึ้น จึงต้องเร่งการพัฒนาทั้งส่วนบุคคล และในส่วนขององค์กรต่างๆ การให้การศึกษาแก่ บุคลากรในรูปแบบของการศึกษานอกระบบ สามารถสนองความต้องการนี้ได้

2. การจัดบริการการศึกษานอกระบบมี รูปแบบที่หลากหลาย นับตั้งแต่การฝึกอบรมเพื่อ พัฒนาศาสนาเฉพาะ ไปจนถึงการศึกษา เพื่อเพิ่มพูนวุฒิในระดับต่างๆ

3. องค์กรที่ให้บริการมีความหลากหลาย นอกจากหน่วยงานของรัฐบาลแล้ว องค์กรเอกชน

ก็เข้ามามีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษานอกระบบ เช่น สถาบันกวดวิชา สถาบันฝึกอบรม หน่วยส่งเสริมอาชีพ ธุรกิจเอกชน องค์กรพัฒนา องค์กรศาสนา และองค์กรสาธารณกุศลต่างๆ

4. นอกจากกิจกรรมเพื่อการเร่งรัดพัฒนาแล้ว กิจกรรมด้านสันตนาการ เพื่อการ

ผ่อนคลายความตึงเครียด เพื่อการมีสุขภาพกาย และจิตที่ดี การพักผ่อนหย่อนใจ ก็เพิ่มความจำเป็นมากขึ้น

5. การศึกษานอกระบบมีความเชื่อมโยงระหว่างประเทศมากขึ้น จะเห็นว่ามีกิจกรรมหลายอย่างที่เป็นความร่วมมือ หรือได้รับการสนับสนุนจากองค์กรต่างประเทศ

ปฐม นิคมานนท์

### บรรณานุกรม

- ปฐม นิคมานนท์. "โครงสร้างระบบการศึกษาไทยในปัจจุบัน" ใน เอกสารการสอนชุดวิชาการศึกษาตลอดชีวิตและการศึกษานอกระบบ. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2532 หน้า 105 - 142.
- ปฐม นิคมานนท์. "ปรัชญาและหลักการของการศึกษานอกระบบ," ใน เอกสารการสอนชุดวิชาการศึกษาตลอดชีวิตและการศึกษานอกระบบ. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2532 หน้า 269 - 311.
- Coombs, Philip H., Prosser R.C. and M. Ahmed. **New Paths to Learning for Rural Children and Youth.** New Yourk : International Council for Educational Development, 1973.
- Faure, Edgar and Others. **Learning to Be : The World of Education for Today and Tomorrow.** UNESCO, Paris, 1972.
- Simkins, T., **Nonformal Education and Development.** University of Manchester, England, 1977.
- Unesco. **Terminology in Adult Education.** Unesco, Paris, 1979.